

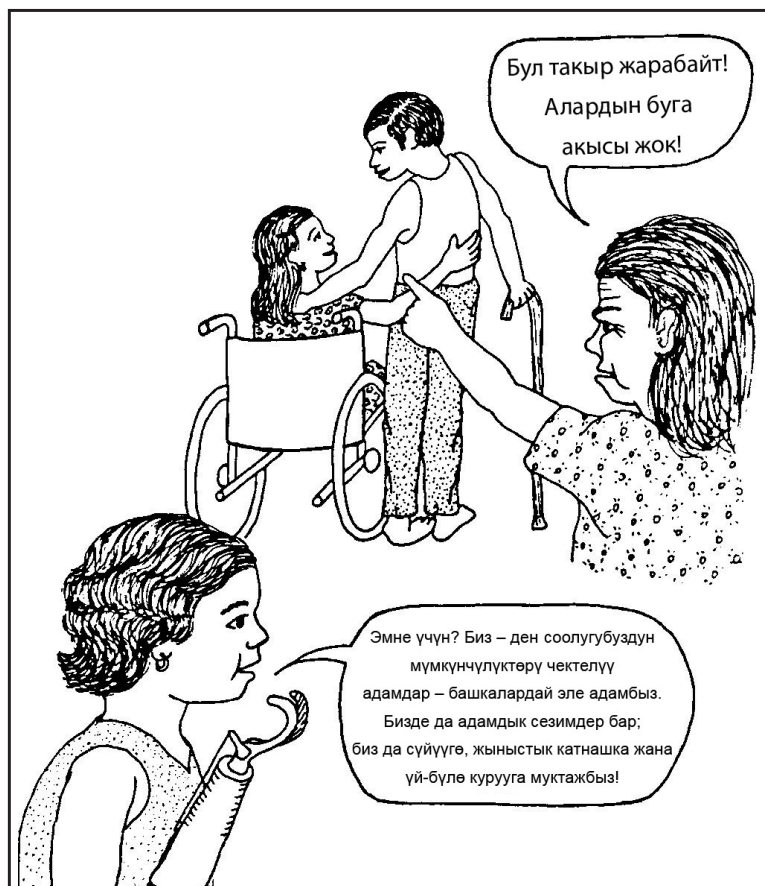
Сүйүү, жыныстык катнаш жана социалдык байырлануу

PROJIMO долбоору жайгашкан Ахойя айылында, ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү, бойго жеткен жаш жигиттер менен жаш кыздар таза абадагы кинотеатрдан кинотасмаларды чогуу көрүшүп же бийлешип көңүлүн ачып турушат. Алардын ортосунда сүйүү сезимине негизделген тыгыз мамилелер бар экенин башкалар билүүсүнөн тартынышпайт. Бул долбоордо жүргөндө таанышып, бир бирине кам көргөндү үйрөнгөн бул жаш адамдардын айрымдары үйлөнүшүп, балалуу болушкан.

Айыл тургундарынын көпчүлүгү мындай жагдайды нормалдуу, кадыресе жана “туура” эле көрүнүш катары баалап кабыл алышат.

Бирок бул дайыма мындай болгон эмес. Мындан бир нече жыл мурун PROJIMO долбоору ишин жаңыдан баштап жатканда, айыл тургундарынын көбү **катаал** же атүгүл **орто формадагы ден соолук бузулуулары бар адамдар** карама-каршы жынысындагы адамдар менен жакын мамиледе боло алышпайт, аларга үйлөнө алышпайт жана балалуу боло алышпайт, жана муну кылууга аларга уруксат берилбеши керек деп эсептешчү.

Мындан бир нече жыл мурун болгон жаз күндөрүнүн биринин кечкурун маалы эсимде. Бир улгайып калган аял айылдын борбордук аянтында жаш адамдар түгөйлөшүп кармашып, гитара черткендерди угуп турушканын байкады. Маймак буттуу, таяк таянган бир жаш жигит дөңгөлөктүү отургучта жүргөн жаш кызга жакын туруптур. Гитарада романтикалык күү ойноло баштаганда, ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү бул эки жаш адам бир бирин назик кучактай баштаган окшойт. Муну көргөн улгайган аял шок болуптур. Сөөмөйү менен аларды көрсөтүп: “Булар эмне кылганы! Мындайлар өзүн ушундай алып жүрүүгө акысы жок! Бул акылга сыйбаган иш! Алар мунжу эмеспи?!” деп кыйкырыптыр.

Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар жана алардын үй-бүлөлөрү укуктары жөнүндө башкаларга айтып тура алышат жана айтып туруулары керек.

PROJIMO долбоору ишин жаңы баштаганда, “ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар үйлөнө алышпайт жана үйлөнбөшү керек” же “карама-каршы жынысындагы адам менен жакын мамиледе боло алышпайт жана болбошу керек” деп ойлогон, жергиликтүү айылдын тургундары гана эмес эле. Ден соолук бузулуусу бар адамдардын далайы өздөрү буга жарым-жартылай ишенишип, көпчүлүк учурда көңүлү чөгүңкү, үмүтсүздөй же мындай маселелерде маң болуп жүрүшчү. Коом мындай адамдардын алдына койгон талаптар алардын жүрөктөрүнүн жана денелеринин муктаждыктарына таптакыр карама-каршы эле. Булардын көпчүлүгү карама-каршы жыныстагы, жактырган адамына жыныстык мааниде эч качан жагымдуу боло алышпайт деп ишенишчү. Бирок жыныстык жактан жетилүү курагына жеткенден кийин алар мындай муктаждыктарды улам көбүрөөк сезе башташкан. Көбү жыныстык катнашка жөндөмдүү экенинен чоң күмөн санашчу. Айрымдар жыныстык сезимдери жана жөндөмдүүлүгү толук жетилгенин сезишти, бирок башкалардай толук кандуу жашап баштоосуна аларда мүмкүнчүлүк болгон жок.

PROJIMO долбооруна чакырылган кеңешчилердин айрымдары убагында өздөрү сезимдерин туура түшүнгөндү үйрөнүп, үйлөнүп турмуш курган же түгөй тапкан, ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар. PROJIMO долбоорундагы жаш адамдар да бара-бара өз каалоолорун, муктаждыктарын жана кыялдарын туура түшүнүп кабыл алганды үйрөнүштү. Андан да маанилүүсү – башка адамдардан мурда ойлогондой анчалык деле айырмаланбарына алардын көздөрү ачылды. Алар башкаларга жагымдуу боло аларын да түшүнүштү. Көп өтпөй, аларда бир бирине жылуу сезимдер өрчүп, романтикалык мамилелер пайда боло баштады.

Адегенде, баары ойдогудай болгон жок. Жаш адамдардын көптөн бери ичинде кармалган сезимдери ташкын суудай болуп, сыртка жулунду. Анда-санда каталарга жол берилип, чырлар пайда болуп жатты. Ден соолук бузулуулары бар жаш адамдар коомдун алардын алдына койгон эрежелери алар үчүн адилетсиз экенин түшүнгөндө, көп учурда алардын эң биринчи каалаганы – мындай эрежелерди дароо четке кагуу эле. Бирок шашылууларынын, каалоолорунун жана тажрыйба жоктугунун абдан жагымсыз кесепеттерине күбө болгондо, жаш адамдар этият болуу жана жалпылык эрежелерди кармануу керек экенине ынанышты. Өздөрү далай запкыны көргөндүктөн, алар өздөрүн да, башкаларды да таарынтканды каалашкан жок. Азыр, ВИЧ-инфекциянын жайылышы менен, алар жыныстык катнаш, эгер орун ала турган болсо, коопсуз болушу керек экенин да билип алышты.

Буга чейин толук баалуу өмүр сүрүүгө жана толук кандуу мамилелерге жөндөмдүүлүгүнөн күмөн санап жүрүшкөн, PROJIMO долбоорундагы иш тобунун мүчөлөрү эми буларга жөндөмдүү экенин ушинтип отуруп, бара-бара түшүнүштү. Мындан тышкары, жергиликтүү коомчо да жаңы жагдайды кичинеден кабыл ала баштады. Жергиликтүү коомчонун тарыхында биринчи жолу, айылдын дени соо тургундары менен ден соолук бузулуулары бар мүчөлөрүнүн ортосунда ачык түрдөгү тыгыз мамилелер өрчүй баштады. Ошентип, түшүнүнүн жана кабыл алуунун жаңы баскычына жол ачылды.

Параплегиядан жапаа чеккен Кончита турмушка эч качан чыкпайм го деп ойлогон. Ал PROJIMO долбооруна **реабилитацияга** келип, кийин ал долбоордо иштеп калган. Кончита дени соо айылдашына турмушка чыгып, азыр ал бактылуу жубайлардын жана энелердин бири.

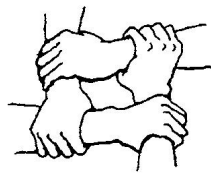
Жаш адамдардын жекелик жана жыныстык муктаждыктары

Балдардын бардыгында – дени сообу, ден соолук бузулуусу барбы айырмасы жок – азыктанууга, корголууга жана аларга карата мээримге муктаждыктары бирдей. Кичинекейинен тартып мээрим, сый-урмат жана түшүнүү менен тарбия көргөн бала, чоңойгондо, өзү да мээримдүү, урматтап сыйлаган жана боорукер адам болуусунун ыктымалдыгы жогору.

Ар бир бала ата-энеси тарабынан колдоруна алынып, кучакталып, сыланып-сыйпалууга муктаж. Жаш балдар денесинин түрдүү бөлүктөрүн кармалап изилдешет. Мүмкүнчүлүктөрүн чектеген илдетти денесин кармалап изилдөөсүн татаал кылган мындай көйгөйү бар бала ата-энеси тарабынан колдоруна алынып, кучакталууга дени соо балдарга салыштырмалуу көбүрөөк муктаж болушу мүмкүн.

Көпчүлүк коомдордо жыныстык жүрүм-турумду чектеген жана жөнгө салган эрежелер жана тыюулар бар. Бирок жаш (жана жаш деле эмес) адамдар демейде мындай тыюу салууларды айланып өтүүнүн жолдорун табышат. Туура жыныстык мамилелерге тарбиялоонун эң мыкты жолу – мындай маселелердеги нерселерди өз аттары менен атап, ачык талкуулоо. Мындан тышкары, ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү өспүрүмдөр “сырларын” курбулары менен формалдык эмес шарттарда, чоңдордон обочолонуп өзүнчө бөлүшүп туруусуна да мүмкүнчүлүктөрдү түзүп берүү маанилүү.

Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү балдарга жыныстык зомбулукка кантип туруштук берсе болорун түшүндүрүү да чоң мааниге ээ. Чоңдор күчүнөн жана балдардын аларга болгон ишениминен пайдаланып, балдарга, айрыкча ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү балдарга карата жыныстык зомбулукка жол бериши мүмкүн. Мындай “сырларды” ичте кармабай, эмне болгонун же эмне болуп жатканын башкаларга дароо билдирүү зарылдыгын балдарга жеткириңиз. Жыныстык зомбулукка жол бербөө жана балдар менен мындай татаал маселелер жөнүндө сүйлөшүү жолдорун *Helping Children Who Are Blind* (Сокур балдарга жардам берүү, 12-бөлүм) же *Helping Children Who Are Deaf* (Дүлөй балдарга жардам берүү, 13-бөлүм) деп аталган китептерден караңыз.

СҮЙҮҮ СЕЗИМИНЕ НЕГИЗДЕЛГЕН МАМИЛЕЛЕР, НИКЕ ЖАНА ҮЙ-БҮЛӨ КУРУУ

Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын көпчүлүгү үй-бүлө куруп, балалуу болууга жөндөмдүү болорун коомчодогу мындай адамдардын өздөрү жана дегеле бардык адамдар билүүсү маанилүү. Ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген **тукум куума** илдеттердин бир нечесин эсепке кошпогондо, мындай ден соолук көйгөйү бар ата-энеден дени соо бала төрөлүү ыктымалдыгы дени соо ата-энеден дени соо бала төрөлүү ыктымалдыгындай эле.

Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын көпчүлүгү жакын мамилелерге, сүйүүгө жана өнөктүккө жөндөмдүү. Бул атүгүл **жүлүнү жабыркап** калгандан, мисалы, балалуу болуу мүмкүндүгү кескин азайган адамдарга да тийешелүү. Жыныстык мүчөлөрүндө сезгичтиги жоголгон адам карама-каршы жынысындагы жакын адамы менен бирге болуусу үчүн, эриндерин же денелеринин сезгичтиги жоголбогон башка бөлүктөрүн пайдаланып, жыныстык муктаждыктарын канааттандыра алышат. Эгер түгөйлөр балалуу болуулары келишсе, алар бала асырап алышса болот.

Айрым коомдордо жарандарынын дээрлик бардыгынын үйлөнүшүп, үй-бүлө күтүшү жана алардын буга жөндөмдүү болушу кадыресе көрүнүш. Бирок “идеалдуулукка” же **физикалык** кебете-кешпирдин “толуктугуна” өтө чоң маани берген элдерде ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамга түгөйүн табуу оор болушу мүмкүн. Ден соолук бузулуусу бар мындай адамдын башка бирөөгө эч качан жагымдуу боло албайм деп сезүүсү – негизги тоскоолдук. Мындай сезимдерди жеңүү үчүн, кээде ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар бир бири менен кеңешип акылдашуу максатында жолугушуп турушса болот. “Мени эч ким кабыл албайт” деген сыяктуу өздөрүнүн чочулоолорун жеңип, башка бирөө менен жакын мамилелерди курууга жетишкендер, ички сулуулук жана адамгерчилик сыяктуу сапаттар да адамды башкаларга жагымдуу кыла аларын, мында муктаждыгы барларга түшүндүрүп, жардам бере алышат.

Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдын сырткы кебетесинен тышкары, ички уникалдуу сапаттарын байкоо үчүн, көп учурда окшош түйшүгү бар башка адам талап кылынат. Ошентип, ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар өздөрүндөй, ден соолукка байланыштуу көйгөйү бар башка адамды, алардын ден соолук бузулуулары бирдей болбосо дагы, көпчүлүк учурда өздөрүнө түгөй катары туура көрүшөт. Коомчолордо ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдарды толук баалуу адамдай кабыл алуу улам көбөйүп, мындай адамдар коомчолорунун турмушуна катышуусу арбындаган сайын, мындай түйшүктөрү бар адамдар менен дени соо адамдардын ортолорунда жаын мамилелер жана никелешүүлөр да улам көбөйүүдө.

Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү жаш адамдар үчүн карама-каршы жынысындагы адам менен таанышып, аны менен жакын мамилелерди курууга мүмкүнчүлүктөрү негизи көп болбойт. Аларга мындай мүмкүнчүлүктөрдү түзүп берүү мүмкүн, андыктан биз муну ишке арышууга тийишпиз. Кандай мүмкүнчүлүктөрү жана шарттарды түзүп берүү мүмкүн болору, албетте, конкреттүү коомчонун өзүнөн көз каранды.

Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү жаш адамдарга, атүгүл дөңгөлөктүү отургуч менен жүргөндөрүнө дагы, башка жаш адамдар катышкан ар кандай коомдук иш-чараларга, аземдерге жана бийлеп көңүл ачуу кечелерине барууга шарттар түзүлүүгө тийиш. Коомчонун реабилитациялык программасы түрдүү оюндарды, кечелерди жана ушу сыяктуу башка иш-чараларды уюштуруп, аларга ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдарды жана дени соо адамдарды чогуу чакырып, алардын мындай зооктордо бирдей катышуусун камсыз кыла алат.

Коомдук турмушка толук жуурулууга болгон муктаждык

Карама-каршы жынысындагы адамы менен жакын мамилелерди куруу үчүн шарт түзүп берүү – ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар коомчосунун турмушуна толук катышуусуна жардам берген иш-чаралардын бүтүндөй комплексинин аспектилеринин бири гана экенин унутпоо зарыл. Ден соолук бузулуулары бар адамдар коомчосунун турмушуна толугураак жуурулуп катышуусу үчүн аракеттер канчалык көбүрөөк көрүлсө, ошончо көп адам мындай түйшүктүүлөрдүн ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген илдеттерине анча көңүл бурбай, ичиндеги инсанды баамдай билгенди үйрөнүшөт. Жагдай ушундай болгондо, көп жаңы мүмкүнчүлүктөр ачылат.

Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын дени соо адамдар менен чогуу убакыт өткөрүү жолдорун табууга коомчонун реабилитациялык программасы жардам берет. Сүрөттө, ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү баланын туулган күнүн майрамдоо аземине айылдык балдар да чакырылганы көрсөтүлгөн. Мында, балдар кезектешип көздөрүн байлап, кагаздан жасалып, момпосуй жана жаңгактар менен толтурулган оюнчукту жарууга аракеттеринүүдө. (PROJIMO/Ричард Паркер)

Үй-бүлөнү пландоо

Пландамбаган кош бойлуулуктан жана ВИЧ сыяктуу, жыныстык катнаш аркылуу жуккан инфекциялардан оолак болуу үчүн, дени соо жаш адамдар кандай маалымат жана мүмкүнчүлүктөр менен камсыздалса, ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү жигиттер менен кыздар да ошондой маалымат жана мүмкүнчүлүктөр менен камсыз кылынууга тийиш. Коомчонун өз алдынча иштетилген реабилитациялык программасынын катышуучуларына мындай маалыматтар менен ыкмаларды камсыз кылуу өзгөчө маанилүү болушу мүмкүн. Үй-бүлөнү пландоонун түрдүү ыкмаларын *A Health Handbook for Women with Disabilities* (Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү аялдар үчүн ден соолук маселелери боюнча колдонмо) деп аталган китептин 9-бөлүмүнөн же *Where Women Have No Doctor* (Аял кишинин ден соолугу үчүн) деп аталган китептин 13-бөлүмүнөн издеңиз. (Китептин 642-бетин караңыз.)

Акыл-эси өрчүүсү артта калган бала жана жыныстык катнаш

Акыл-эси өрчүүсү артта калган балдар деле, башкалардай, чоңойгон сайын жыныстык мамилелерге көбүрөөк кызыга башташат. Иш жүзүндө, башка нерселерге кызыгууга мүмкүнчүлүктөрү чектелүү болгондуктан, денесин изилдөөгө кызыгуусу демейдегиден атүгүл көбүрөөк болушу мүмкүн.

Айланасындагылардан келген түрдүү сигналдар акыл-эси өрчүүсү артта калган бала үчүн бир бирине каршы келгендей жана адаштыргандай сезилгендиктен, анда өзүн туура эмес алып жүрүү модели калыптанышы мүмкүн. Ата-энелер мындай жагдайда эмне кылуу керектигин көпчүлүк учурда билишпейт. Мисалы, акыл-эси өрчүүсү артта калган уулу көрүнгөн кызды кармай бергендиктен, энеси аны базарга алып баруудан чочулашы мүмкүн.

Акыл-эси өрчүүсү артта калган балдарга кандай жүрүм-турум (жана каерде) болот, кандайы такыр жарабайт экенин өздөштүрүүсүнө жардам берүү маанилүү. Ал үчүн **бихевиористтик ыкманы** колдонсо болот. Үй-бүлө жакшы жүрүм-туруму үчүн баласын дайыма сыйлап, ал эми начар жүрүм-туруму үчүн, анысын жактырбагандарын баласына жеткирүү максатында аны эч кандай сыйлабай же ага атайын көңүл бурбай, бул ыкманы аткарышса болот. Бул ыкма 40-бөлүмдө талкууланган. Жүрүм-туруму бузулган балдарына карата үй-бүлөлөр бихевиористтик ыкманы мүмкүн болушунча эрте – балдары жыныстык жактан жетилүүсүнө дагы көп убакыт бар кезинде колдонуп баштоосу зарыл – канчалык эрте, ошончолук жакшы.

Акыл-эси өрчүүсү артта калган жаш адамдар сүйүү сезимине негизделген мамилелерге муктаж болушпайт деп эсептөө адамдардын көпчүлүгүнө мүнөздүү жаңылыштык. Мындай муктаждык болбой койбойт. Бул муктаждык канааттандырылбай калганда, ошол адамдардын өздөрү үчүн да, башкалар үчүн да чоң кыйынчылыктар жаралышы мүмкүн.

Көпчүлүк коомчолордо акыл-эси өрчүүсү артта калган адам үчүн башка бирөө менен сүйүү сезимине негизделген жакын мамилелерди куруу абдан оор. Айрым өлкөлөрдө мындай бузулуусу бар адамдарды атайын үйлөрдө чогуу жашатуу же коомдук иш-чараларга чогуу катыштыруу программалары уюштурулат. Натыйжада, айрымдары өз түгөйлөрүн табышат, ал эми кээ бирлери үйлөнүшүп, үй-бүлө курушат.

Акыл-эси өрчүүсү артта калган кыздарды жыныстык зомбулуктан жана пландалбаган кош бойлуулуктан коргоп, ошол эле учурда башка бирөө менен мамиле түзүүсүнө багытталган укуктарын тебелебөө кыйын болушу мүмкүн. Айрым программалар бул көйгөйдү туура жыныстык мамилелерге тарбиялоо же бойго бүтүп калууга жеткирбөөгө багытталган, үй-бүлөнү пландоо ыкмаларын колдонуу аркылуу чечүүгө аракет кылат. Аймагыңызда иштеген медициналык кызматкерден жергиликтүү шарттарыңызда кандай үй-бүлөнү пландоо ыкмалары мүмкүн жана бар экенин билип алыңыз.

Нике жана үй-бүлө куруу

Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар коомчосунда жакшы кабыл алынып, анын турмушуна жигердүү катышкан өлкөлөрдө мындай адамдар (кээде ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген илдеттин атүгүл оор формалары барлар) улам көбүрөөк санда үйлөнүшүп, үй-бүлө куруп жатышат.

Ден соолук бузулуусу бар, үйлөнгөн адам үчүн үй-бүлөсүн бага алуусу негизинен анын экономикалык абалынан көз каранды. Андыктан, жаш адамдарга иштеп үй-бүлөсүн багуусу үчүн зарыл ык-жөндөмдөрдү үйрөнүүсүнө жардам берүү – үйлөнүүгө жана үй-бүлөлүк турмушту курууга даярдоонун маанилүү баскычы.

Жыныстык тарбиялоо

Орточо алганда, дени соо балдар жыныстык жактан кайсы жашта жетиле баштаса, ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү балдар деле ошол жашта жетиле башташат. Кыздардын этек кири болжол менен 11–12 жашында (же мындан эрте же кеч) келе башташы мүмкүн. Эркек балдардын бел суусу 12–14 жашында (кээде эртерээк, кээде кечирээк) түшө баштайт. Денесиндеги мындай жаңы нерселерден бала аң-таң болот. Мындай нерселер кадыресе экени жана алардын мааниси балага түшүндүрүлбөсө, кээде балдарда өзүн күнөөлөө орун алышы мүмкүн.

Көпчүлүк учурда, ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү балдардын чоңдордун көзөмөлүсүз башка балдар менен аралашуусуна бирдей мүмкүнчүлүктөрү болбогондуктан, туура жыныстык мамилелерди үйрөнүүнүн эң кеңири тараган түрлөрүнүн (балдар арасындагы оюндар, тамашалар, ырлар жана сырдуу талкуулар) биринен айрылып калышы ыктымал. Андыктан, чоңдор “жашоонун негизги фактылары” тууралуу балдары менен, ишенимге негизделген эркин түрдө, балдарынан, болгон суроолорун тартынбай берүүсүн суранып, алардын суроолоруна ачык жооп берип, бөлүшүп турууга тийиш.

Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү балдар башка балдар менен аралашып, ойноп, сырлашып туруусуна мүмкүнчүлүктөрдү түзүү, албетте, так ошондой эле маанилүү.

Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар башкалар менен түрдүү жакын мамилелерде болууга укуктарын таануу

Дени соо адамдардын жыныстык мамилелерге болгон укуктары кандай болсо, ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын укуктары деле так ошондой. Бирок ден соолугуна байланыштуу мындай адамдардын башка бирөө менен жакын мамилелерге мүмкүнчүлүктөрү дени соо адамдыкындай көп болбошу мүмкүн. Жаш эркек адамдарды жана жаш аялдарды тааныштыруунун салттуу ыкмаларынын көбү булар үчүн мүмкүн болбошу ыктымал.

Муну эсепке алсак, ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын айрымдары кээде башка касиеттен, расадан же социалдык катмардан болгон адам менен жергиликтүү салттарга анча туура келбеген, жакын мамилелерге жол берүүсүн түшүнсө болот.

Мындай мамилелерди айыптоодон мурун, алардан эки түгөйгө кандай пайда же зыян тийип жатканын эсепке алуу маанилүү. Эгер түгөйлөр ортосундагы мамилелерине башка бирөөнүн кысымыз, эркин кирген болсо жана натыйжада өздөрүн бир бүтүн жана бактылуу сезишсе, анда айланасындагылар аларга – атүгүл мындай мамилелер коом тарабынан жактырылбаса да – колдоо көрсөтүшү зарыл. Бул адамдын ден соолугунун соо же анын мүмкүнчүлүктөрү чектелүү болуусунан көз каранды болбоого тийиш.

Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын көптөгөн топтору жана уюмдары жакын мамилелердеги эки адамдын ар бирине кысым көрсөтүлбөгөн жана зыян келтирилбеген жагдайларда, бардык адамдар өздөрү эңсегендей (жалпылык кабыл алган эрежелерге туура келбесе да) өмүр сүрүүгө болгон укуктарын коргошот. Алар өздөрүнүн турмуштук тажрыйбасынан, өзүн “башкача” алып жүргөндөргө карата коомдун, көпчүлүк учурларда, канчалык ырайымсыз жана адилетсиз болорун жакшы билишет. Андыктан, мындай уюмдар коомчолордогу адамдардын өздөрүнөн “айырмаланган” адамдарга карата мамилелерин ийкемдүү жана сабырдуу кылып өзгөртүүгө аракет кылышат.

Бир четинен, ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү балдар же жаш адамдар кээде башкалар алардын жагдайынан оңой пайдаланып кеткендей же аларга карата зомбулукка жол бергендей абалда болушат. Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү жаш адамдардын айрымдарынын жалгыздыгы же акыл-эси өрчүүсү артта калган баланын “наристелиги” көп учурларда аларды зомбулуктун оңой бутасына айлантпай койбойт. Буларга жол бербөө үчүн, тийиштүү сактык чаралары көрүлүүгө тийиш.

Чогуу жашаган же ортосунда жыныстык мамилелери бар 2 адам ким экени маанилүү эмес, алар бир бирине чын кам көрүүсү жана бир бирине сый-урмат менен мамиле кылуусу – мына ушул маанилүү.